

Дејан ЃОРЃИЕВСКИ

СРЕДНОВЕКОВНА ДЕФАНЗИВНА ОБЛЕКА - ПРИЛОГ КОН ПРОУЧУВАЊЕТО

Клучни зборови:

Средновековни панцири, вооружување, клибанион, синцирест панцир, крлушест панцир, ламеларен панцир, мускулатурен панцир, свети војни.

Апстракт: *Иако веќе постојат неколку извонредни студии за средновековните панцири, разликата што се јавува меѓу пронајдените примероци и ликовните претстави сè уште е голема. Во трудот е направен обид за синтетизирање на досегашните сознанија, поврзување на претставите со археолошките наоди и корекции и дополнување на проучувањата на средновековната воена опрема.*

Секој обид да се зборува за изгледот на средновековните панцири употребувани на овие простори во средновековниот период, уште на почеток се соочува со најмалку два сериозни проблема. Првиот е скоро комплетно отсуство на деловите од ваквата воена опрема меѓу археолошките наоди,¹ а со тоа се потенцира и неможноста да се проверат сликаните и пишаните податоци. Вториот проблем е секако несоодветноста на самиот

израз „панцир“. Имено, кај нас тој претставува воопштен термин за секој облик на дефанзивна облека што го покрива горниот дел од телото. Византиските извори, пак, од друга страна се многу поконкретни во именувањето - од многуте примери може да заклучиме дека тие имале повеќе изрази за ваквата опрема: *klibanion*, *phliodolos thorax*, *lorikion*, *lorikion psilon*, *lorikion alysidoton*, *zaba*...² Некои од нив се воопштени, некои, пак, како *lorikion alysidoton* (синциреста кошула), поконкретно ни го доловуваат изгледот. Во секој случај, преку консултирањето на пишаните податоци, сочуваниите претстави и преку малкуте археолошки наоди, генерално можеме да заклучиме дека во византискиот период, најпознати биле три типа на панцирна облека: мускулатурен панцир, плочкаст (крлушест или ламеларен) и синцирест (мрежест). Со прегледот на изгледот на панцирите претставени на фреските и компарација на движните наоди, може да се уочи дека на определен дел од претставите може да се распознае реалниот изглед на средновековната дефанзивна облека, додека кај останатите станува збор за имагинарно-декоративно претставување на облеката.

Иако во византискиот период се среќаваат претстави на мускулатурниот панцир (сл. 1), по-

¹ Постојат два фрагментирани панцира што потекнуваат од Р. Македонија. Првиот е од „Градиште“, с. Таор и претставува дел од крлушест панцир. Датиран е во средновековниот хоризонт на населбата (IX - XI век), cf. К. Ристов, *Градиште Таор, прелиминарен извештај од истражувањата во 2000-2004*, *Macedoniae Acta Archaeologica* 17, Скопје 2006, 223, 226, sl. 10. Сепак, во разговор со авторот, ми беше соопштено дека крлушките од панцирот се всушност дел од доцноантичкиот слој на живеење. Другиот панцир се наоѓа во Музеј и завод Струмица и е необјавен и недатиран. Што се однесува до соседните земји, повеќе делови од синцирест панцир има на локалитетите во Бугарија и Србија, ламеларни панцири се пронајдени во Перник - Бугарија и Градина - Рас, Србија, а од средновековниот Сталак потекнуваат неколку правоаголни метални плочки, прицврстени на кожена подлога со заковување. За овие примероци, v. infra. Благодарност до археологот Зоран Рујак за информациите за струмичкиот панцир.

² *Leonis Imperatoris Tactica*, ed. R. Vari, 2 vols. Budapest 1917, 1922; E. McGeer, *Sowing the Dragon's Teeth: Byzantine Warfare in the Tenth Century*, Washington D.C. 1995, 12-60, 88-164; P. Ł. Grotowski, *Arms and Armour of the Warrior Saints. Tradition and Innovation in Byzantine Iconography (843-1261)*, Leiden-Boston 2011, 125-128. Како единствен извор за наоружувањето од доцновизантискиот период cf. Ch. Knowles, *Les enseignements de Theodore Paleologue*, London 1983; M. Bartusis, *The Late Byzantine Army. Arms and Society*, 1204 - 1453, 323-329.

1. Св. Артемиј, црква Св. Никола - с. Манастир, Мариово (фото: П. Костовска)

4. Св. Теодор Стратилат, црква Св. Богородица Перивлента, Охрид

веќето автори се согласни дека во периодот на нивното претставување тие веќе не биле во употреба.³ Долгата историја на ова оружје, како нај-совершенно, но и најтешко изработливо, веројатно завршила кон крајот на VI век. До овој заклучок е дојдено, пред се, поради непостоење на него-во прецизно именување во документите, како и во повторувачкото, шематско претставување во ликовните и скулптуралните монументи. Ако во римскиот период ова оружје било резервирано за „елитните“ слоеви од општеството, како најчест придружник на императорите, во византискиот период тоа е дел речиси исклучиво од облеката на светите војни, додека императорот и другите

историски личности на дворот се претставуваат на поинаков начин.

Се чини дека приматот на најчесто претставуван панцир треба да му припадне на типот панцир составен од голем број перфорирани плочки (од бронза, железо, слонова коска, стврдната кожа и сл.) поврзани со кожена жилка меѓу себе и/или кожена подлога, кои се преклопуваат.⁴ Токму начинот на кој ќе бидат нанижани, како и присуството на подлога, помага да се определи дали се дел од крлушестиот (со подлога) или ламеларниот панцир (каде што плочките-ламели се нанижани меѓу себе, без да им треба подлога). Проучувачите на овој тип панцир се согласни дека тоа е всушност

³ P. Ł. Grotowski, op. cit., 132; Г. А. Шкриванић, *Оружје у средњовековној Србији, Босни и Дубровнику*, Београд 1957, 141.

⁴ A. B. Hoffmeyer, *Military Equipment in the Byzantine Manuscript of Scilytzes in Bibliotheca National in Madrid*, Granada 1966, 55-65.

2. Св. Ѓорѓи,
св. Димитрија,
св. Нестор,
црква
в. Пантелејмон -
с. Нерези

3. Св. Прокопиј,
св. Теодор
Стратилат,
св. Теодор Тирон,
црква
Св. Пантелејмон -
с. Нерези

византискиот *klibanion*, најупотребуваниот и најчесто претставуваниот панцир од средновековниот период.⁵ Во црквата св. Пантелејмон, Нерези

⁵ T. Koliaš, *Byzantinische Waffen*, Vienna 1988, 44-46; J. F. Haldon, *Some Aspects of Byzantine Military Technology from the Sixth to the Tenth Centuries*, *Byzantine and Modern Greek Studies* 1 (1975), 27; T. Dawson, *Kremasmata, Kabadion, Klibanion. Some aspects*

(1164), постојат мошне убави примери на византискиот *klibanion* (сл. 2).⁶ Фигурата на св. Димитрија, кој се наоѓа меѓу св. Ѓорѓи и св. Нестор,

of middle Byzantine military reconsidered, *Byzantine and Modern Greek Studies* 22 (1998), 42-50;

⁶ I. Sinkević, *The Church of St. Panteleimon at Nerezi. Architecture, programme, patronage*, Weisbaden 2000, 59-60, fig. LIII, LV.

5. Св. Андреја Стратилат, црква Св. Никола - с. Манастир, Мариово (фото: Д. Николовски)

6. Св. Димитрија, црква Св. Димитрија, Варош - Прилеп

7. Св. Теодор Стратилат, црква Св. Врачи - Костур (фото: Ј. Сисиу)

8. Св. Ѓорѓи, црква Св. Ѓорѓи - Курбиново

9. Св. Прокопиј, црква Св. Никола - с. Манастир, Мариово (фото: П. Костовска)

10. Св. Орест, црква Св. Пантелејмон - с. Нерези.

е облечена во клибанион од ламеларен тип. Ламелите, како што е вообичаено, се свртени со врвот нагоре, со јасно видливи три перфорации. Меѓу нив постои кожен „граничник“, кој ја спречува тежината на плочките да падне врз кожените жилки што ги поврзуваат.⁷ Двете бои на ламеларните

плочки (бело-сината, и окерот) не означуваат различен материјал на изработка, туку реалната боја (бело-сина) и сенката со која е зафатена плочката што е над долниот ред, поради преклопувањето.⁸ Изгледот на ламелата е доста сличен со ламелите од доцноантичкиот период, кои најчесто се со шест или повеќе перфорации, со правоаголна форма и често со заоблен крај (или краеве) свртен нагоре.⁹ Скоро идентични парчиња од ваков панцир, но со различни перфорираны места се

⁷ За изгледот на средновековниот клибанион, v: T. Dawson, op. cit., 45, 49; idem, *Banded Lamellar - a Solution*, *Varangian Voice* 23 (1992), 16; P. Beatson, *Byzantine Lamellar Armour: Conjectural Reconstruction of a Find from the Great Palace in Istanbul, Based on Early Medieval Parallels*, *Varangian Voice* 49 (1998), 3-7; T. Dawson, *Klivanion revisited: an evolutionary typology and catalogue of Middle Byzantine lamellar styles*, *Journal of Roman Military Equipment Studies* 12/13 (2001/2), 91-93, idem, *Byzantine infantryman. Eastern Roman Empire 900-1204*, Oxford 2007, 22-23, idem, *Byzantine cavalryman, c. 900 - 1204*, Oxford 2009, 38-42, M. Tsurtsumia, *The Evolution of the Splint Armour in Georgia and Byzantium. Lamellar and Scale Armour in the 10th - 12th century*, *Byzantina Symmeikta* 21 (2011), 65-99. За пораните доцноантички и рановизантиски примери, cf. P. Paulsen, *Alamannische Adelsgräber von Niederstotzingen*, Stuttgart 1967; S. James, *The Excavations at Dura-Europos conducted by Yale University and the French Academy of Inscriptions and Letters 1928 to*

1937. *Final report VII. The Arms and Armour and other Military Equipment*, London 2004, 126-128; I. Bugarski, *A Contribution to the Study of the Lamellar Armours*, *Starinar* LV (2005), 161-179 (со наведената литература); J. V. Sanchez, *Early Byzantine Lamellar Armour from Carthago Spartaria (Cartagena)*, *Gladius* XXVIII (2008), 195-210; D. Glad, *Origine et diffusion de l'équipement défensif corporel en Méditerranée orientale (IVe-VIIIe s.) Contribution à l'étude historique et archéologique des armées antiques et médiévales*, *BAR International Series* 2009, 50-54, 68-72,

⁸ M. Parani, *Reconstructing the Reality of Images. Byzantine Material Culture and Religious Iconography (11th - 15th century)*, Leiden - Boston 2003, 107.

⁹ D. Glad, op. cit., 148-149.

11. Св. Ѓорѓи, св. Димитрија,
црква Св. Врачи - Костур (фото: Ј. Сисичу)

12. Св. Орест, црква Св. Никола - с. Манастир,
Мариово (фото: Д. Николовски)

откриени во Големата палата на византиските императори во Истанбул (сл. 21), во археолошкиот контекст од XII век.¹⁰ Веднаш до фигурата на св.Димитрија е насликан и св. Ѓорѓи. Неговиот панцир е составен од плочки, кои имаат четири видливи перфорации и триаголен засечок од долната страна. Немаме блиски аналогии за овој специфичен изглед, но слични парчиња се најдени во војничките гробови од битката кај Висби, од 1346 г.¹¹ На спротивниот ѕид се насликани фигурите на св. Прокопиј, св. Теодор Стратилат и св. Теодор Тирон (сл. 3). Св. Теодор Стратилат има интересен панцир, составен од плочки, кои се косо засечени во долниот дел. Археолошка потврда за изгледот на ваков панцир имаме од лок. Градина кај Рас, во слојот кој е речиси истовремен со периодот кога се насликани и фреските од Нерези, односно од втората половина на XII век (сл. 21)¹². Се чини дека овој вид панцир имал долг век на траење - иако стилизиран, и панцирот на св. Теодор Стратилат од Богородица Перивлепта во

13. Мироносици на гробот (детал),
црква Св. Никола, Варош - Прилеп.

Охрид (1295/96) е составен од ваков вид плочки (сл. 4).

Долгиот век на траење е забележлив и кај панцирите составени од ламели што се преклопуваат. За пореалистичен приказ на ваквиот панцир би можеле да ја наведеме фигурата на св. Андреја Стратилат од Св. Никола во Манастир, Мариово - 1271. (сл. 5).¹³ Тука, слично како и во Нерези,

¹⁰ G. Brett -W.J. Macaulay - R.B.K. Stevenson, *The Great Palace of the Byzantine Emperors: Being a First Report on the Excavations Carried Out in Istanbul on Behalf of the Walker Trust 1935-38*, Oxford 1947, pl. 58.7

¹¹ B. Thoderman, *Armour from the battle at Wisby 1361*, vol. 1, 278, fig. 277. 7.

¹² M. Popović, *Tvrđava Ras*, Beograd 1999, 257, fig. 220, 5-7.

¹³ Ch. Walter, *The Warrior saints in Byzantine art*

14. Св. Теодор Тирон,
црква Св. Никола, Варош - Прилеп.

15. Св. Никита, црква Св. Никита -
с. Чучер, Скопје

преклопувањето е означено со употреба на различни бои за ламелите (зелена и окер), но ја нема карактеристичната хоризонтална кожена линија меѓу редовите. Таа недостига и кај панцирот на св. Димитрија од истоимената црква во Варош, Прилеп (ок. 1290)¹⁴, каде што ламелите имаат заоблен врв и граници со нејасна улога од двете страни на ламелата (сл. 6). Сосема редок, но мошне интересен пример, ни дава панцирот прикажан од раката на мајсторите од Курбиново, насликан во нивното прво ремек дело - црквата св. Врачи во Костур (ок. 1180).¹⁵ Фигурата на св.

and tradition, Aldershot 2003, 245 - 246 (не ја наведува претставата од Манастир).

¹⁴ С. Коруновски - Е. Димитрова, *Византиска Македонија*, Скопје 2006, 256, ф.н. 100.

¹⁵ Фреските од св. Врачи, Костур (вториот слој), генерално, се сместени во периодот околу 1180, cf. *T. Malmquist, Byzantine 12th Century Frescoes in Kastoria. Agioi Anargiroi and Agios Nikolaos tou Kasnitzi*, Uppsala 1979; Pelekanides S. - Chatzidakis M., *Kastoria*, Athens 1982, 22-49. Д. Мурики ги сместува по сликањето на Курбиново, т.е. после 1191, v. D. Mouriki, *Stylistic*

Теодор Стратилат е облечена во панцир, со необична форма на плочките во форма на буква „Г“, со мал, полукружен отвор од горната страна и со видливи шест перфорации (сл. 7). Иако изгледа невообичаено, воопшто не би требало да се сомневаме во реалното постоење на ваков панцир, бидејќи претставувањето на воената опрема на фреските од оваа црква важи за едно од пореално прикажаните во средновековната уметност. Всушност, во идентичен облик, формата на овие плочки ќе биде повторена и врз штитниците за рацете од фигурата на св. Ѓорѓи во Курбиново (сл. 8).

Разграничувањето на плочкастите панцири на ламеларни и крлушести претставува посебен проблем затоа што разликата меѓу нив е сосема мала. Во реалноста, таа се гледа во различниот материјал на изработка (најчесто бронза или коска за крлушестите и железо за ламеларните), начинот на поврзување (потреба за подлога кај крлушестите и отсуство на истата кај ламеларните, што

Trends in Monumental Painting of Greece During the Eleventh and Twelfth Century, *Dumbarton Oaks Papers* 34-35 (1980-1981), 108.

16. Св. Димитрија, св. Ѓорѓи,
црква Св. Андреја на Треска, с. Матка - Скопје

17. Св. Прокопиј,
црква Св. Никола, Варош - Прилеп.

пак, од своја страна, условува поголем број перфорации кај ламеларните) и изгледот (најчесто „U“ форма на крлушестите и правоаголна, со најчесто заоблени краеве свртени нагоре кај ламеларните). Меѓутоа, кога се работи за користење на ликовните извори при реконструкција на панцирите, овие разлики се занемарливи и тешки за уочување. Често се случува еден панцир (на пр. оној на св. Димитрија од Св. Врачи во Костур) од различни автори, да биде препознаен како типичен претставник како на крлушестите, така и на ламеларните панцири.¹⁶ Навидум добар пример за крлушест панцир наоѓаме кај св. Прокопиј од Манастир, Мариово (1271), каде што плочките се со „U“ форма, со две перфорации (сл. 9)¹⁷. Сепак, панцирот го нема карактеристичниот изглед на рибји крлушки, затоа што меѓу плочките, хоризонтално и вертикално постојат граници, со иста боја како и подлогата, поради што плочките не се преклопуваат меѓу себе.

Постои една група панцири со специфичен изглед, кои од авторите се претставени како пример на синцирести панцири.¹⁸ Ваков вид панцир е

¹⁶ P. Ł. Grotowski, op. cit., 143; M. Parani, op.cit., 110.

¹⁷ Д. Коцо - П. Миљковиќ Пепек, *Манастир*, Скопје 1958, 74; П. Костовска, *Црквата Св. Никола во с. Манастир* (докторска дисертација одбранета на Универзитетот Св. Кирил и Методиј), Скопје 2008. За позајмените фотографиите и можноста да го користам докторатот пред да биде објавен, голема благодарност на П. Костовска.

¹⁸ Г. А. Шкриванић, op. cit., 142-144; M. Parani,

доста чест во римскиот период, познат под името *logica hamata*.¹⁹ Како едноставен и практичен за изработка, тој ќе биде дел од лесното вооружување на пешадијата. Повеќето од авторите се согласуваат дека појавата на овој вид одбранбена облека повторно ќе се јави во Византија како резултат на освојувањето на византиските земји од западните витези во XII, односно XIII век. Постојат археолошки показатели дека тоа и не мора да е точно - постојат голем број примери од наоди од овој тип од нашата непосредна близина - Грција (претпоставениот гроб на Самоил на островот Ахил во Мала Преспа од почетокот на XI век, Градина на Рас од XI-XIII век, многубројни примери од Бугарија од VIII - XIV век...)²⁰ кои

op. cit., 113-114; Г. В. Баранов, *Три вида лорикта Константина Багрянородного и доспехи святых воинов на стеатитовых иконах из раскопок средневекового Херсонеса (к постановке вопроса)*, Материалы по археологии и истории античного и средневекового Крыма II (2010), 199-202; кон ваквата идентификација се спротиставува Пјотр Гротовски, v. P. Ł. Grotowski, op. cit., 155, f.n 125.

¹⁹ P. Southern – K.R. Dixon, *The Late Roman Army*, London 1996, 96-97; M. C. Bishop – J.C.N. Coulston, *Roman Military Equipment. From the Punic Wars to the Fall of Rome*, Oxford 2006 – 2009, 63-64; R. D'Amato – G. Sumner, *Arms and Armour of Imperial Roman Soldier. From Marius to Commodus, 112 BC – AD 192*, Yorkshire 2009, 128-130.

²⁰ M. Parani, op. cit., 113; M. Popović, loc. cit; Ѓ. Чангова, *Перник том III-Крепост Перник VIII – XIV в.*, Софија 1992, 80.

18. Св. Сава Стратилат, св. Евтропиј, св. Клеоник, св. Василиск, црква Успение на Богородица - манастир Трескавец, Прилеп.

19. Св. Артемиј, св. Прокопиј, св. Тедор Тирон, св. Тедор Стратилат, црква св. Никола во Псача.

не би требало да ги врземе само со крстоносците. Од наведените примери фрески на кои е препознаен овој панцир, очигледно е дека станува збор за панцири составени од сосема мали кружни метални парчиња-фолиди, кои често се прикажани како се преклопуваат едни преку други, што индицира дека веројатно станува збор за вид на крушестите панцири, а не за синцирести, како што се претпоставува. Во црквата во Нерези, во ваков панцир се облечени св. Нестор (сл. 2), св. Теодор Тирон (сл.3) и св. Орест (сл. 10), св. Ѓорѓи од истоимената црква во Курбиново (сл. 8),²¹ и истиот светител од св. Врачи во Костур (сл. 11), додека

од примерите од XIII век, така е облечен на пр. св. Орест во Манастир, Мариово (сл. 12). Иако на примерот на св. Орест од Нерези постојат површини од панцирот што се испреплетуваат меѓу себе (што можеме да го препишеме како резултат на брзината на зографот при сликањето), останатите примероци, а особено оној од Манастир, зборуваат дека зографите немале намера да претстават мали алки, односно синцирчиња, туку плочки што се преклопуваат меѓу себе, и поради тоа не може да ја градат римската *logica hamata*.

²¹ Ц. Грозданов - Л. Х. Мисгвиш, *Курбиново*, Скопје 1991.

20. Св. Нестор, Манастир Дечани, Косово.

Сепак, во XIII век кај нас се јавуваат и првите обиди за претставување на синцирестиот панцир. Во црквата св. Никола во Варош кај Прилеп (1298)²², еден од чуварите на Христовиот гроб е облечен во панцир што се разликува од останатите во групата, а во голема мера личи на панцир составен од алки-синцири, кои му го даваат карактеристичниот, мрежест изглед (сл. 13).²³ Кога станува збор за светите војни, повеќето од нив го носат овој панцир како дополнителна заштита на друг панцир или, пак, често е покриен со текстилна ткаенина. Како таков можеме да го наведеме панцирот на св. Теодор Тирон во св. Никола во Варош (сл. 14), а доста реалистични изгледаат и примерите од XIV век - светителот -патрон од Св. Никита кај Скопје (сл. 15) и св. Ѓорѓи од Св. Андреа на Треска (сл. 16).

²² С. Коруновски - Е. Димитрова, *op. cit.*, 256, ф.н. 101.

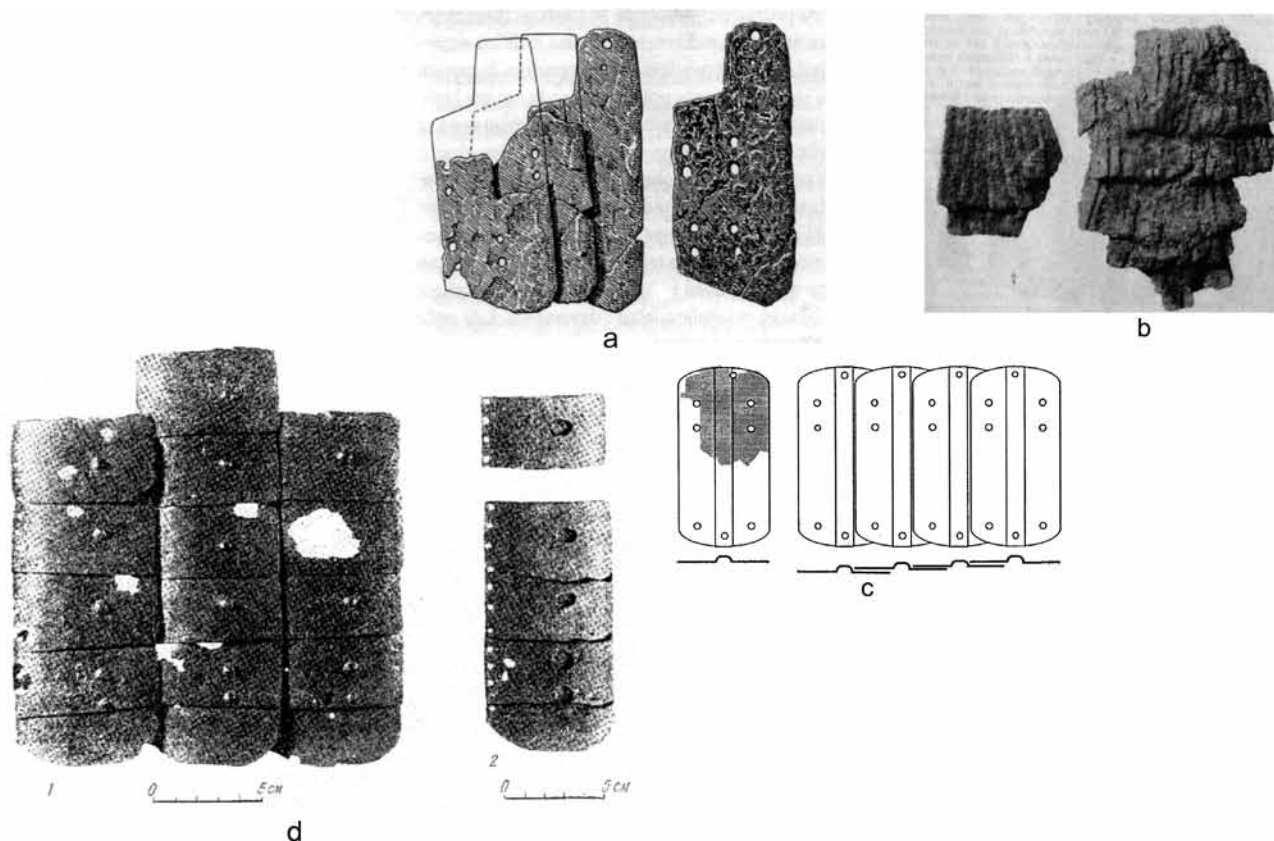
²³ Ф. Месеснел, *Црква Св. Николе у Марковој вароши код Прилепа*, ГСНД XIX, Скопје 1938, 44.

Уште неколку археолошки наоди на делови од панцир упатуваат на постоење на посебен тип, составен од правоаголни метални плочки, кои се прицврстени со заковки на подлога, веројатно од кожа. Познати од порано, од ископувањата на средновековниот Новгород,²⁴ во наша најблиска околина тие се најдени во Сталаќ, Р. Србија.²⁵ Станува збор за наоди кои се најверојатно дел од средновековниот панцир „корача“, кој во документите се среќава како дефанзивна облека користена од српската војска.²⁶ Ваквите панцири

²⁴ А. F. Medvedev, *Oružie Novgoroda Velikogo*, Trudi Novgorodskoj Ekspedicii II, MIA 65, Moskva 1959, 177, sl. 17-19.

²⁵ D. Minić – O. Vukadin, *Srednjovekovni Stalać*, Beograd 2007, 122, sl. 76.

²⁶ Ѓ. Petrović, *Dubrovačko oružje*, Beograd 1976, 104-109. Слични плочки, но со поголема димензија се користени и од бугарските војни во Второто Бугарско царство (1185 – 1396). Се смета дека претставуваат импорт од Западот, а се користени како тешко наоружување на коњани-

21. Археолошки наоди на делови од панцир:

a - Рас, Србија; b - Кракра, Перник; c - Царска Палата - Истанбул; d - Новгород - Русија.

често се претставувани на фреските од XIV век, во помалку или повеќе упростен или стилизиран облик. Како таков е претставен во сцената „Мироносици на гробот“, од Св. Никола во Варош, носен од војникот што е седнат веднаш до штитовите (сл. 13), а една од поверодостојните претстави е секако онаа на св. Нестор, од првата зона во Дечани, каде што убаво се гледаат и заковките на плочките. (сл. 20).

Посебен проблем при проучувањето на воената опрема од византискиот период претставува XIV век. Внесувањето декоративност при сликањето на воената опрема, забележливо уште од крајот на претходниот век (сл. 17), ќе придонесе зографите да ја сфатат површината на панцирот како поле за орнаментирање со фантастични детали, кои се сосема некорисни за проучувањето на изгледот на средновековната воена опрема (сл. 18, 19).²⁷ Поради тоа, границата за расудување

ците, v: D. Rabovyanov – S. Dimitrov, Medieval Armour from the Royal Palace in the Bulgarian Capital Tarnograd, Acta Militaria Mediaevalia VII (2011), 161 – 174; D. Rabovyanov – V. Naydenov, Late Medieval Coat of Plates from the Lower Danube Fortress of Nikopol, Archaeologia Bulgarica VII – 2 (2013), во печат.

²⁷ М. Марковиќ, *Свети ратници из Ресаве*, во: Манастир Ресав, историја и уметност, Деспотовац 1995, 210-216; idem, *О иконографији светих ратника и о*

на реалниот и имагинарниот изглед на панцирите станува сосема тенка, како со примерот со св. Димитрија од св. Андреја на Треска, 1388-89 (сл. 16).²⁸ Изведен со воодушевувачка прецизност и внимателност, иако крајно декоративен, очигледната веродостојност при изведбата на останатата воена опрема, остава можност за сомневање дека и тука е претставен некој специфичен вид панцир.

Со прегледот што го направивме во овој текст, секако дека не се анализирани сите претстави на панцири што постојат во средновековната византиска уметност, туку е направен обид да се поврзат најкарактеристичните претстави од фреските со малкуте пронајдени делови од панцирите. Во секој случај, само публикувањето на средновековните наоди што се ископани во последните неколку години од значајните средновековни локалитети во Македонија, а кои се однесуваа на средновековната воена опрема, може најдобро да ја провери веродостојноста на прикажаните елементи од нашите фрески и икони.

претставама ових светитеља у Дечанима, Зидно сликарство манастира Дечана. Граѓа и студије, ур. В. Ј. Ђурић, Београд 1995, 623 – 625.

²⁸ J. Prolović, *Die Kirche des Heiligen Andreas and der Treska*, Wien 1997, Abb. 103.

Dejan GJORGJIEVSKI

MEDIEVAL BODY ARMOR – CONTRIBUTION TO THE STUDY

Summary

Any attempt to speak about medieval body armor that was in use in the region of today's R. of Macedonia, is confronting with two major problems. The first one is almost complete lack of archaeological findings that could be connected with the body armor. The second one is the problem of exact naming of this type of armor. We know from the sources that the Byzantines used a lots of different names for a particular kind of body armor: *klibanion*, *phliodolos thorax*, *lorikion*, *lorikion psilon*, *lorikion alysidoton*, *zaba...*, but today, a generalized name – the panzer, is accepted.

However, most of the scholars are agreed that there were 3 types of most common body armor: plate cuirass (muscled), splint armor and chain – armor. This conclusion is based mostly from the painted representations of the warrior saints, as well as on military figures. Being fully aware of the representations in art of muscled cuirass, the possibility that it's representing contemporary armor is very small. Lacking of it's exact naming in the ancient sources, as well as it's schematized repetition, speaks in favor of that conclusion.

The most represented body armor is surely the splint armor, made of metal, bone or leather plates, arranged in horizontal rows with or without leather backing. This kind of armor can look like a fish scales (scale armor), or it can be made of perforated lamellae (lamellar armor). It refers to byzantine depiction of *Klibanion*, the most used armor in the medieval period.

The depictions of chain armor is very problematic, since there are lots of examples of a cuirass that looks like it is made of circular rings, i.e. chains. However, it is more likely that those circular rings actually represent small scales (folides), and therefore, they are not representing chain armor. But, there are depictions of chain armor, mostly worn in combination with another body protection.

Finally, another group of iron plates, nailed to the leather backing, that are archaeologically confirmed, could represent another type of body armor (serbian "korača"), also represented on some frescoes.